STUDII ROMÂNEŞTI DESPRE BALADĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XX*

Sabina Ispas

Folclorul, componentă majoră a culturii, purtător de normă şi organizat într-un sistem de sisteme, a fost perceput, totdeauna, ca unul dintre mijloacele de comunicare între indivizi şi între grupuri, cu valoare de excepţie în definirea identităţii. El este un factor activ cu o dinamică alertă în societatea contemporană. Suntem tot mai mult de accord că trebuie să asociem interesul crescând pentru culegerea şi interpretarea folclorului acelei perioade istorice în care s-au ridicat probleme legate de identificarea naţiunilor şi crearea statelor naţionale (sec. al XVIII-lea - al XX-lea). Pentru actualul proces al diversificării grupurilor şi al relativei globalizări, care ne preocupă pe toţi, apreciem că folclorul are aceeaşi deosebită relevanţă.

Când generaţia de intelectuali români de la 1848 şi-a precizat idealurile culturale şi sociale, balada populară a fost percepută ca un reper fundamental al identităţii spirituale a românilor. Atunci au fost trasate câteva direcţii esenţiale care pot fi regăsite până astăzi în cercetarea noastră folcloristică. Modernizarea şi diversificarea cercetării, după depăşirea perioadei romantice, s-a produs în două faze: prima, remarcabil reprezentată în perioada interbelică, prin activitatea câtorva mari personalităţi care au creat ceea ce se poate numi "şcoala folcloristică românească", care au trasat direcţiile mari ale cercetării ulterioare; cea de-a doua, reprezentată de activitatea specialiştilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, care a premers anul 2000, poate cea mai complexă, completă, inovatoare şi, nu de puţine ori contradictorie, este o rezultantă a colaborării armonioase între cercetarea academică şi cercetarea universitară. Autoritatea câtorva personalităţi a modelat gândirea specialiştilor din această perioadă, a definitivat metodologia riguroasă de culegere şi indexare, a modernizat şi actualizat perspectiva teoretică în vederea realizării sintezelor. Între aceştia, amintim, fără a epuiza lista, pe: profesorii D. Caracostea, P. Caraman, M. Pop, I.C. Chiţimia, cercetătorii Al.I. Amzulescu, Ov. Bârlea, A. Fochi, I. Muşlea, I. Taloş, G. Vrabie. Lucrările lor ne îndreptăţesc să apreciem că există o "şcoală românească" a cărei preocupare de căpetenie a fost studiul cântecului narativ.

Istoria versificată, cântată - balada, eposul eroic, jurnalul oral - au fost percepute ca repere identitare nu numai în Ţările Române. Intelectualii de aici au acţionat în consens cu cei din restul Europei, unde interesul pentru unele din formele de exprimare a culturii orale devine evident în secolul al XVIII-lea. Nu trebuie să amintim decât de **Codex Regius islandez** (1643) sau de **Fragments of Ancient Poetry** a lui Ossian (1760, 1765) alături de care cităm observaţia învăţatului stolnic roman, Constantin Cantacuzino, care, în predoslovia la **Istoria Ţării Româneşti,** se dovedeşte a fi interesat de valoarea istorică a informaţiei cuprinsă într-un cântec narativ: ". . . cântecele cari vestesc de viteji, au de alte fapte ale domnilor şi a altor vrednici oameni, ce au lucat, cari dupe la lăutari şi dupe la alţi cântători auzim . . . acelia nu numai ce au laudă multă, au hulesc . . . şi foarte împrăştiat şi prea pe scurt pomenesc lucru" (sec. al XVII-lea). Depăşind romantismul secolului trecut, care plasa balada într-o istorie ideală în care se desfăşura lupta celor "drepţi" împotriva celor care promovau inechitatea socială, specialiştii români au căutat dovezi şi au argumentat prezenţa cântecului epic eroic la curtea feudală românească, ca de altfel, la toate curţile Europei medievale, fără a se putea identifica vreuna dintre personalităţile creatoare ale acelei vremi. Astfel este descrisă intrarea domnului român Mihai Viteazul în Alba Iulia în 1601: "Domnul . . . . era îmbrăcat într-o manta albă de mătasă cu fire de aur ţesute prin ea şi . . . o tunică din aceeaşi materie. Şoim de aur, semnele familiei lui, închideau ca nişte copci late gura mantiei, prinzându-se în ciucuri . . . Opt trâmbiţaşi suflau un cântec, după obicei turcesc, însoţiţi de sunetul tobelor de metal. Altul era rândul flautiştilor şi al celor ce ziceau din fluier. Pe ei îi urma, apoi, o bandă de zece ţigani cu capul gol cântând cu ghitara." Despre prezenţa la curtea feudală românească a unor interpreţi specializaţi ai cântecului narativ au scris importanţi analişti români: Al. Lambrior, I.C. Chiţimia, G. Vrabie şi chiar inegalabilul critic, istoric literar şi scriitor, G. Călinescu, care credea că recunoaşte în baladă "o producţie de curte a unor joculatores."

---

* Materialul a constituit referatul de deschidere a Conferinţei Societăţii Internaţionale pentru Studiul Baladei (ediţia a XXX-a) care s-a desfăşurat la Bucureşti în perioada 15-20 august 2000

În contextual amintit anterior, al proceselor de conștientizare a sentimentelor de apartenență la o națiune, apare, în 1852, volumul lui V. Alecsandri, **Poesii poporale**. Balade (cântice bătrânești). Adunate și îndreptate. Acesta este punctul de referință pentru consemnarea interesului sistematic pentru consemnarea interesului sistematic pentru folclor, în cercetarea românească, după cum se poate vedea, legat strâns de consemnarea baladei și de asocierea acesteia cu formele majore ale culturii populare.

Într-o privire sintetică asupra direcțiilor de interes ale cercetării folcloristice românești din ultima jumătate de secol, putem sintetiza câteva constante legate de studiul cântecului narativ:

- Fixarea metodologiei științifice de culegere și alcătuirea fondului sonor, manuscris și de imagine în cadrul arhivelor naționale de folclor de la București, Cluj și Iași;
- Delimitarea speciilor și fixarea terminologiei strategice, tehnice pentru domeniul de investigare al epicii narative cântate;
- Elaborarea tipologiilor (texte poetice și muzică);
- Exegeze efectuate asupra textelor poetice, muzicale și a contextelor acestora, a funcționalității lor din perspective istorice, uneori cu tendințe mitologizante, filozofice, estetice, simbolice, structurale etc.;
- Ample studii comparate;
- Dezvoltarea interesului pentru cântecul narativ la nivel de masă, valorificarea prin publicarea antologiilor zonale, organizarea spectacolelor profesioniste sau de amatori, a festivalurilor și concursurilor. Toate aceste direcții datorează cel mai mult fixării metodologiei științifice de culegere a cântecului narativ (epos eroic, baladă);

Realizarea marilor culegeri înregistrate mecanic și însoțite de un bogat și divers fond informativ, din care Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor "Constantin Brăiloiu" deține un patrimoniu însemnat, a surprins momentul trecerii de la fondul activ la cel pasiv pentru această importantă specie a culturii orale. Fondul acesta de excepție, alcătuit în jumătatea de secol care ne interesează, datorează savantului de excepție care a fost etnomuzicologul C. Brăiloiu, trasarea liniilor metodologice de bază. În fondul sonor al I.E.F. se află ample culegeri înregistrate pe cilindri de fonograf care imortalizează câteva personalități de creatori și colportori de excepție ai perioadei interbelice. Acestora se alătură culegerile realizate de specialiștii formați în instituția amintită care au descoperit, înregistrat și conservat creația a peste 60 de mari interpreți ai genului, cu repertorii remarcabile, aceștia fiind selectați din peste 200 de interpreți purtători și creatori de cântec narativ.

Urmare firească a acestei strădanii a fost găsirea celor mai adecvate procedee de ordonare și sistematizare științifică a tuturor surselor provenind din publicațiile și manuscrisele secolelor trecute, cele care au rezultat din strădania culegătorilor nedotați cu mijloace tehnice moderne și cea a specialiștilor de profil. Problema a fost abordată din două perspective: cea a specialistului "de cabinet", familiarizat numai parțial cu fenomenul genuin și cu contextual în care se desfășura actul performării cântecului narativ, implicit al mesajului complet; cea a folcloristului format în sistemul instituționalizat academic, cu experiența terenului, pus în fața unor "noduri" în care se întretăiau componentele legate de textele poetice, muzicale, funcție, stil, particularități ale interpreților și auditoriului, funcție etc. Au rezultat mai multe oferte de clasificare, toate având la bază elementul tematic. Sugestia făcută de D. Caracostea, profesorul care a jucat un rol esențial în orientarea cercetării și în problematica sistematizării baladei (el sugerează câteva criterii de ordonare bazate pe relațiile dintre personaje, în cadrul familiei), a fost dezvoltată și, în cele din urmă, cea mai riguroasă organizare a textelor poetice s-a dovedit a fi cea oferită de specialiștii cu experiența terenului. Au fost elaborate Tipologiile cântecului epic eroic și baladei familiale de către prof. Al.I. Amzulescu și a jurnalului oral de către Cornelia Călin (publicate în Colecția Națională de Folclor a Academiei Române).

Acumularea unui volum impresionant de documente sonore și a informației adiacente a impus și o regândire a conceptelor cu care se opera. Au fost necesare precizări terminologice și, implicit, delimitarea speciilor. Prezența unor diferențe în cadrul marii structuri a cântecului narativ a fost sesizată încă din deceniul al VII-lea, pornindu-se de la funcția și conținutul de idei al cântării. S-au discutat și analizat categorii și concepte cum ar fi: cântec de ascultare, cântec bătrânesc, cântec voinicesc sau vitejesc, jurnal oral, baladă, epos eroic din perspectivă genetică, a funcției, stilului, dimensiunilor, raportului text-melodie, prezența sau absența acompaniamentului instrumental, calitatea auditoriului, contextual, nu în ultimul rând calitatea interpretului sau interpreților, profinalizarea lor etc. Contribuții majore au avut în ultima jumătate de secol Al.I. Amzulescu, Ov. Bârlea, D. Caracostea și, dintre străini: V. Gațak, Lorenzo Renzi, Marin Mincu. Uneori, contradictoriu, alături de argumente savante își face loc o restricție impusă de ceea ce am numi

viziunea "marxist-leninistă" asupra folclorului în care folclorul este o creație "exclusiv țărănească", "creație a maselor analfabete", fără a neglija direcția inițiată de oamenii de cultură precum D. Marmeliuc, P.P. Panaitescu, N. Iorga etc., chiar unii cărturari ai sec. al XVII-lea și al XVIII-lea care fac legături între unele specii ale cântecului narativ și curtea feudală. Tributară aceleiași ideologii este, după opinia noastră, și orientarea excesiv mitologistă sau istoristă prezentă în unele exegeze. Ea este o variantă modernă a viziunii asupra folclorului prezentă în epoca luminilor și la generația de intelectuali de la 1848. Supralicitarea laturii de document exact al textului unui cântec narativ sau a posibilității conservării nealterate și neresemantizate a unei viziuni exclusiv mitologice, provenind din perioada arhaică sunt pe cât de greu de argumentat științific în sec. al XX-lea pe atât de greu este de acceptat un imobilism cultural care ar împiedica să exemplificăm procesele prin care sunt actualizate și refuncționalizate toate formele de exprimare a culturii, pretutindeni în lume. Perenitatea folclorului și a existenței și funcționării lui concrete în toate tipurile de societăți ne îndeamnă să atragem atenția asupra acestei viziuni imobiliste și, pentru epoca modernă, chiar primejdioasă.

Interesul pentru componenta muzicală, apărut timid la începutul secolului acestuia, după rigoarea insituită de C. Brăiloiu, a dus la elaborarea tipologiei muzicale (A. Vicol), o preocupare constantă a unora dintre etnomuzicologi, români sau străini (M.H. Beissinger). S-au analizat acele elemente care să argumenteze rolul major al cântecului narativ în definirea particularităților stilistice ale folclorului românesc.

Perspectiva comparatistă, care a caracterizat folcloristica românească încă de la debutul ei, la începutul secolului trecut, a cunoscut un moment de mare deschidere în perioada interbelică, urmând ca, în ultimii 50 de ani să devină un tip de cercetare științifică preferențială pentru anumite personalități între care amintim pe A. Fochi, D. Caracostea, I.C. Chițimia, A. Balotă, M. Pop. Sunt evidente unele preferințe pentru investigarea folclorului din zona sud-est europeană și, parțial, pentru aria centrală a continentului, mai puțin prezentă fiind preocuparea pentru studiul comparat cu fenomenul occidental, preocupare predilectă în perioada interbelică. Abordarea este legată de preocuparea pentru definirea particularităților culturii prin creionarea identității entice (a specificului național, cum se spunea până nu demult) a așa-numitelor "influențe", a fenomenelor de aculturație. Varietatea temelor, motivelor și chiar a structurilor poetice ample, probează ca fenomen frecvent materializarea în variante și refuncționalizarea temelor și motivelor aflate în patrimoniul abstract de motifeme al comunității, existența unor serii de "nuclee narative" preferențiale într-o anumită cultură, adesea aparținând patrimoniului universal, dar și fenomenul traducerii textelor în unele situații particulare (de ex. balada **Miorița** din repertoriul ceangăilor). Așa cum preciza D. Caracostea în volumul de studii despre problemele tipologiei folclorului: "împrumutăm numai ceea ce venea dintr-o nevoie . . ., ceea ce ar fi putut crește și din propriul nostru fond. Fără acest factor aperceptiv aclimatizarea nu este posibilă." Studiul comparativ al textelor poetice ale cântecului narativ a dat naștere în folcloristica românească unei aprige dispute teoretice referitoare la mecanismele apariției și circulației baladei, a valorificării și "exploatării" acesteia în contexte diferite. Întru totul de acord cu D. Caracostea, apreciem că în cazul unor subiecte comune - mai ales în aria sud-est europeană și centrală - nu este vorba despre influențe, ci despre manifestarea unor caracteristici comune acestor zone culturale care se exprimă în variante locale. Dincolo de universalitatea sau europenitatea unor motive, există o "anecdotică", un model după care elementele acestea răspund legilor "gramaticii" folclorului local, identității specifice a eroilor care, alături de alte subsisteme alcătuiesc stilul specific fiecărui grup, fiecărei comunități și, mai ales, unei valori egale, constante și reciproc acceptate a mesajului. Pentru că "neștiințific lucru este să crezi că punând temeiul pe studiul variantelor străine pot stabili precis timpul, locul și modulul cum au pătruns la noi motive împământenite cu veacuri în urmă . . . nota deosebitoare a poeziei populare a unui popor nu este de a se fi născut în acel popor, ci de a trăi în el." (D. Caracostea).

Un fenomen caracteristic ultimei jumătăți al sec. al XIX-lea și primei jumătăți a secolului nostru, în cultura română, a fost implicarea cu dăruire și entuziasm a intelectualității provinciale și rurale în consemnarea faptelor de cultură orală și interpretarea acestora. Această direcție a dobândit o remarcabilă dezvoltare în ultima jumătate de secol, când un sector întreg al mișcării culturale de masă a fost implicat în "descoperirea" și valorificarea folclorului. Ca totdeauna și pretutindeni în lume, rezultatele au fost și bune și rele. A luat amploare o mișcare de amatori care a conservat și dezvoltat competent piese de excepție ale culturii populare. Unii dintre cei implicați aici au devenit profesioniști ai scenei și apreciați interpreți în spectacole de folclor. O altă grupă a celor angajați în această lucrare, numeroasă și haotică, s-a orientat spre o valorificare facilă și a cultivat un manierism ieftin. În repertoriul ambelor grupări cântecul narativ a ocupat un loc important. Perioada coincide cu cea a intrării în fondul pasiv al folclorului genuine a celor mai multe

dintre baladele și cântecele eroice. Din această perspectivă, mișcarea de amatori a avut, prin direcția ei conservarea și valorificarea scenică, un rol pozitiv. Fenomenul în sine a fost relativ puțin cercetat și urmează ca tinerii specialiști să acorde atenție deosebită acestui moment din istoria noastră culturală, care a avut un rol deloc neglijabil în modelarea atitudinii diferitelor categorii sau grupe față de cultura orală și cu deosebire față de speciile cântecului narativ. În cadrul acesta, deschis interesului pentru folclor, s-au realizat și publicat un număr deosebit de mare de antologii, unele preponderent de texte poetice dintre cele mai diverse, altele orientate explicit spre o anumită categorie. Între aceste antologii, numeroase sunt rezervate numai textelor poetice ale cântecului narativ, rar însoțite de transcrierea liniei melodice. Tinerii specialiști vor trebui să evalueze corect tot ce poate fi recuperat ca sursă informativă sau patrimoniu demn de a fi cercetat științific, pentru o viziune obiectivă asupra fenomenului.

Asemenea studii sunt deosebit de actuale și interesante pentru descifrarea mecanismelor active din procesul amintitului proces al globalizării în epoca modernă dominată de sistemele audio-vizuale.

După observația noastră, cântecul narativ oferă și astăzi produse deosebit de interesante care trebuie identificate, culese și studiate fără prejudecăți estetice sau tematice. Acceptarea fenomenului folcloric actual ca o prezență activă și dinamică în societatea modernă se va face și prin înțelegerea a ceea ce a devenit cântecul narativ: rolul lui, calitatea creatorilor și colportorilor, grupul de consumatori etc.

Asemeni oricărei culturi, care a beneficiat de implicarea activă a intelectualității militante, un fel de societate civilă de astăzi, și culturii românești i-au fost selectate câteva "embleme" și oferite spre acceptare. Dintre ele, două sunt teme de baladă: **Miorița** și **Meșterul Manole**. Încă de la publicarea lor în 1852, în colecția lui V. Alecsandri aceste texte poetice au atras atenția rafinaților iubitori de folclor. Timp de un secol și jumătate ele au furnizat material de studiu și interpretare filozofilor (L. Blaga), istoricilor religiilor (M. Eliade), au inspirat dramaturgi și sculptori. Demolarea acestor "embleme" s-a încercat în repetate rânduri, dar fără succes. Ele sunt purtătoarele unui mesaj peren, care poate satisface orice generație de gânditori, în ele se pot regăsi modele de trăire armonioasă și de comuniune între ființa umană și cosmos, între creație și transcendent. În această jumătate de secol, despre care am încercat să vorbim, aceste două balade au oferit material pentru realizarea unor cercetări monografice, din perspectiva metodei istorico-geografice; s-au realizat tipologii tematice și motivice: A. Fochi, Miorița și I. Taloș, Meșterul Manole. Analize de text de referință asupra lor au făcut Al.I. Amzulescu și Ov. Bârlea. Se cuvine să apreciem că poate nu întâmplător au fost alese ca "embleme" culturale pentru spiritualitatea românească două cântece narative. Dincolo de orice speculație romantică, în sens pozitiv sau negativ și de orice comentariu malițios, acceptarea cântecului narativ ca emblemă identitară, apreciem că exprimă, în primul rând, asumarea conștiinței existenței istorice ca o permanentă regăsire a sinelui și ca o continuare în istorie.

"Ceea ce pierdem în suprafață, câștigăm în adâncime . . . pe de o parte straturile folclorice elementare în perspectivă milenară, orizontul comparativ pus în diferențierea specificului nostru și, mai ales, viața estetică proprie a spațiului nostru geografic . . . Isoglosa folclorică a baladei trece pe la noi." (D. Caracostea).

ROMANIAN BALLAD STUDIES IN THE SECOND PART OF THE 20TH CENTURY

Folk ballad has been perceived as one of the fundamental landmarks of the spiritual identity of the Romanians, once the 1848 generation of Romanian intellectuals specified its social and cultural ideals. It was at that time that a few study and interpretation trends of the narrative songs were marked. They may be still found today in folkloristics. The modernization and diversification of the field research occurred in two successive stages.

During the interwar period the first phase was outstandingly illustrated by the activity of some great personalities, creators of the Romanian folkloristic school and the research trends. The second phase included the activity carried out in the latter half of the twentieth century, by the generation following World War II.

The latter period, considered by us as the most complex and innovative has resulted in great collection of narrative songs, scientifically made, mechanically recorded and stored in national folk archives.

These collections grasp the moment of transition from the active to the passive funds and represent the exceptional source of sounds, manuscripts and images stored in the national folk archives. Literary and

musical typologies of the species (the heroic epic song and the ballad) were archieved at the time. The priority of the third research trend was the analysis of poetic texts, with a view to deciphering the aesthetical, historical and philosophical messages and the mechanisms of species creation.

The last fifty years were faced with limitations of the theme, because of the communists ideology and the exclusively atheistic vision. Nevertheless, the interpretation of literary texts, and to a lesser extent that of musical or dramatic components provided solid arguments relative to the major role of narrative songs in defining the stylistical peculitarities of the Romanian folklore.
